

УДК 94 (447)

Микола Бармак

ТРАНСФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.

Розглянуто питання впровадження російської системи судочинства та судоустрою на землях Правобережної України наприкінці XVIII ст., описано найхарактерніші риси судової системи Речі Посполитої, розкрито політику Катерини II та Павла I у цій сфері.

Ключові слова: судоустрій, судочинство, Правобережна Україна, Річ Посполита, Російська імперія.

Російська імперія, приєднавши у XVIII ст. землі Правобережної України, отримала у спадок складну систему судоустрою й судочинства, що увібрала в себе елементи різних історичних епох та тих держав, яким належали ці території. Часто судові органи дублювали функції, юрисдикція різних судів поширювалася на одні й ті ж справи, нерідко апеляційні та касаційні функції реалізовували ті ж суди, що винесли рішення у справі, чітко не окреслювався порядок виконання постанов та рішень суду, відсутнім було й розмежування повноважень між судовою та адміністративною владою.

Проблеми становлення та еволюції судової системи Російської імперії, незважаючи на важливість теми, досліджувалися в історіографії не настільки активно, як, наприклад, соціально-економічні питання, земельні відносини чи розвиток національного руху. Розвитку судочинства на Правобережжі з кінця XVIII ст. до 1870 р. присвячена монографія М. Калмакова. Учений вважав, що запровадження російської системи судочинства стало важливим кроком успішної русифікації "ополяченого населення" [29].

У роботі Н. Єфремової [10], на основі аналізу матеріалів законодавства, діловодної документації установ та інших офіційних джерел, досліджуються механізми становлення і розвитку системи судоустрою та судочинства у XVIII–XIX ст. як у Російській системі, так і на землях Правобережжя України. Дослідниця з'ясовує також особливості розвитку російської судової системи на українських землях.

Розвиток права, законності, правосуддя упродовж XVIII–XIX ст. в Російській імперії аналізував Р. Уортман у праці "Властители и судьи. Развитие правового сознания в императорской России" [29]. Нововведення в інститутах юстиції учений показує в загальному контексті формування правової культури, системи офіційних й особистих цінностей чиновників, які служили у цій сфері. На думку автора, виникнення незалежних судів і професії юриста було результатом тривалого процесу, який одночасно і відповідав, і суперечив цілям самодержавної влади у Російській імперії.

Найхарактернішими рисами судової системи Речі Посполитої були злиття суду з адміністративною владою та його становість. Судочинство в основному здійснювалося на основі норм Литовських статутів та польських Конституцій (польського законодавства), що визначали також систему судоустрою. Існували окремі судові органи для магнатів, шляхти, міського населення, духівництва і селян. На магнатів поширювалася юрисдикція королівського суду. Для шляхти створювались гродські, земські й підкоморські суди [26, с. 227].

Земський суд – шляхетський виборний суд, що складався із судді, підсудка, писаря і коморників. До його компетенції належали усі справи, що стосувалися шляхти, за винятком межових та важливих карних справ [6, с. 793]. Земський суд поширював свою юрисдикцію на цивільні справи, передусім розглядав питання власності майна, спадкоємства або заборгованості [11, с. 64].

Гродський суд провадив кримінальні справи про вбивства, зґвалтування та крадіжки, як наприклад, справи про заволодіння чужою власністю і взагалі порушення права спокійного володіння [6, с. 793].

Підкоморський суд – межовий суд, єдиною функцією якого був розгляд суперечок про межі між маєтками. На початках він складався з представників сторін, пізніше став одноособовим. Суддю (підкоморія) на повіті призначав король. Підкоморій мав право добирати собі помічника-коморника [6, с. 793; 9, с. 2082–2083]. Підкоморій особисто оглядав межі і, вивчивши докази кожної зі сторін, виносив своє рішення.

Скарги на рішення й вироки цих судів на території України з 1578 р. розглядав Луцький трибунал (1589 р. приєднаний до Коронного трибуналу), з 1764 р. – Люблінський трибунал,

найвищий апеляційний суд південної частини Речі Посполитої, Брацлавського, Волинського, Київського, Подільського, Руського та Чернігівського воєводств.

Судові функції щодо міського населення здійснювали магістрати та ратуші. У містах, що користувалися магдебурзьким правом, діяли лавні суди, а в інших – ратушні суди [26, с. 227–228; 8, с. 1250, 1429]. Копні суди сільської громади існували поряд із домініальними (вотчинними) судами світських і духовних феодалів над кріпосними селянами та іншим підвладними їм особами [6, с. 562; 7, с. 1131; 23, с. 366; 24, с. 471; 25, с. 227].

На Правобережжі до XVIII ст. зберігалися елементи третейського суду, що виник при гетьманському правлінні і якому передавали для розв'язання мирним шляхом цивільні справи. Судові функції здійснювали також козацькі отамани і сільські війти [26, с. 227–228].

Під час "приєднання на вічні часи до імперії" земель Правобережжя імператриця Катерина II пообіцяла зберегти "попередні їх права і привілеї", серед яких було і здійснення судочинства на основі права Речі Посполитої [16]. Імператриця критикувала бюрократичну судову систему з її безкінечними позовами, що існувала у Речі Посполитій. Водночас вона розуміла, що оптимальний варіант, який варто застосувати при запровадженні на цих територіях російської судової системи – багаторівневе та поетапне введення принципів імперського судоустрою та судочинства, бо надто вже очевидними були відмінності в соціально-економічному, релігійному, освітньому рівні новоприєднаних регіонів і центральних російських губерній.

Також і російський імператор Павло I 12 грудня 1796 р. [15] одним із перших своїх указів підтвердив "надання вищезазначеним губерніям попередніх їх прав і привілеїв". Реально виконати ці обіцянки було неможливо. Змінилися історичні реалії, а паралельне існування двох правових систем неминуче призводило до конфліктних ситуацій. Зберегти без змін систему судоустрою та судочинства Речі Посполитої, чужу за суттю російській системі, було неможливо, недоцільно та й цього ніхто не збирався робити. Просто її правовий демонтаж розтягнувся у часі, що пов'язувалося із значними проблемами, що мали формально-юридичний, економічний, кадровий, морально-етичний характер. Ніхто із самодержців навіть не допускав, щоб українські землі належали імперії тільки "номінально", а їх мешканці користувалися б спеціальними правами й привілеями.

Вже на початку 80-х рр. XVIII ст. на територію України, підконтрольну імперії, поширювались чинність "Установлення для управління губерніями" 1775 р., що означало початок запровадження тут російської системи судоустрою, хоча заміна колишніх судових інституцій на нові відбувалася досить тривалий час – майже до середини XIX ст. Оскільки норми "Установлення для управління губерніями" одні раніше, інші пізніше, запроваджувались на правобережні території України, пропонуємо розглянути більш детально структуру та принципи судоустрою, межі підсудності судів різних інстанцій, що вводилися у Російській імперії.

Положення "Установлення про управління губерніями" передбачали створення у кожній губернії таких судових органів: палата кримінального суду та цивільного суду, верхній земський суд, губернський магістрат, совісний суд (усі вони засідали й перебували в губернському місті). У кожному повіті передбачалося заснувати нижній земський та повітовий суди, нижню розправу. Усі ці судові органи засідали й перебували у повітовому місті, де також розміщувалися міський магістрат або ратуша, міський сирітський суд [17, ст. 2–4, 412]. Нижні розправи створювалися або не функціонували залежно від кількості державних селян, і остаточно на українських землях ліквідовано упродовж 1782–1796 рр.

За загальним правилом, у губернії встановлювались дві судові інстанції: нижча – у повіті, вища – в губернському місці, що мало наблизити суд до населення. У зв'язку з прийнятим законодавцем становим принципом організації суду для дворян, створювалися повітовий та верхній земський суд.

Повітовий суд був судом нижчої інстанції. Він складався із повітового судді та двох засідателів, які вибиралися дворянством повіту і затверджувалися губернатором. У його компетенцію входили цивільні та кримінальні справи, що стосувалися певного повіту [2; 4; 28]. У відання повітового суду входили також обов'язки, не пов'язані із здійсненням правосуддя. Наприклад, зберігання межових книг, оформлення різних угод, що укладалися на території повіту. Разом із поліцією повітовий суд "вводив у маєток" його законного власника. Межі компетенції повітового суду обмежувалися його округом, що, зазвичай, співпадав із територією повіту. Підсудність повітового суду на початках поширювалася на дворян і селян під їхньою юрисдикцією.

Апеляційною та ревізійною інстанціями стосовно повітового суду був верхній земський суд. У губернії, залежно від її розмірів, могло бути декілька таких судів. Повний склад губернського суду нараховував двох голів, кожен із яких призначався імператором з двох кандидатур, запропонованих Сенатом, а також 10 засідателів, які вибиралися кожних три роки дворянством губернії. Цей суд поділявся на два департаменти, до складу кожного з яких входила половина членів загального складу. Першому департаменту доручалося ведення кримінальних справ, другому – цивільних.

Поділ не був жорстким, і у тих випадках, коли один департамент був перевантажений справами, частину із них для провадження передавали до іншого.

Повітові суди, дворянські опіки та земські суди підпорядковувались верхньому земському суду, що розглядав в апеляційному порядку рішення перерахованих органів. Верхній земський суд провадив усі справи зі скаргами та позовами дворян і на дворян, цивільні та кримінальні, а також ті, що стосувалися вотчин, привілеїв, заповітів, права спадкування. До його компетенції належали справи, що стосувалися різночинців, і ті, що скеровувалися з повітових та нижніх судів на апеляції у верхній земський суд.

У випадках невдоволення сторін ухвалою суду, розгляд спірних питань переносився у вищестоящу інстанцію – палату цивільного суду. Кримінальні справи підлягали обов'язковій ревізії палати кримінального суду.

Відповідно до "Установлення для управління губерніями" для міщан створювалися також дві судові інстанції – міський магістрат та губернський магістрат, що також мали статус станових органів. "У містах повинні були залишитися міські магістрати...". Міський магістрат, або ратуша, був нижчою судовою інстанцією для міських мешканців і засновувався в кожному місті. Персональний склад міського магістрату обирався раз у три роки міськими купцями і міщанами. Правосуддя у ньому відправляли два бургомістри і 4 ратмани. Вони могли засідати в половинному складі почергово. До штату кожного міського магістрату та кожної ратуші обов'язково входили секретар та необхідна кількість канцелярських службовців [14].

Межі підсудності міських магістратів обмежувалися територією міст, у яких вони розміщувалися. Об'єктами підсудності виступали тільки регулярні мешканці, тобто приписані до міста, а не все населення [3]. Ці органи поділялися на три департаменти, один із яких провадив кримінальні справи, а два інші – цивільні [13]. Міські магістрати не мали права ініціативи самостійного порушення справи. Провадження справи розпочиналося після отримання скарги чи позову від приватних осіб, а також за вказівкою вищих інстанцій.

Сирітський суд створювався при кожному міському магістраті "для купецьких і міщанських вдів і малолітніх сиріт". До його складу входили голова – міський голова, два члени міського магістрату і міський староста. Міському сирітському суду доручалася опіка над малолітніми сиротами, маєтками, що залишилися після смерті власників, вдовами та їхніми справами.

Апеляційною та ревізійною інстанціями для міських судів був губернський магістрат. До складу губернського магістрату входили два голови і 6 засідателів. Голови призначалися Сенатом за поданням губернського правління. Засідателі вибиралися мешканцями губернського міста один раз на три роки із купців та міщан міста шляхом балотування. Вибраних кандидатів затверджував губернатор.

При губернському магістраті функціонували прокурор, стряпчі цивільних та кримінальних справ.

Губернський магістрат поділявся на два департаменти: цивільних та кримінальних справ. Обидва департаменти, у випадку нагромадження значної кількості цивільних справ мали однакове право розглядати їх. Губернському магістрату підпорядковувалися міські магістрати, сирітські суди й ратуші, з яких надходили справи в порядку апеляцій. Йому були підвідомчі справи, що стосувалися привілеїв, спірних володінь або "цілого міста", або порушені стряпчими. Кримінальні справи, розглянуті губернським магістратом, підлягали ревізії палатою кримінального суду. У цивільних справах, незадоволені рішенням губернського магістрату, могли апелювати до палати цивільного суду.

Як станові суди для вільних селян у повітах та губерніях засновувалися дві судові інстанції: нижня розправа та верхня розправа.

"Установлення для управління губерніями" передбачало створити у кожній губернії по дві судові інстанції (повітову та губернську) для кожного із трьох станів. Третьою інстанцією, загальною для усіх станів, були палата кримінального та цивільного судів. Палати створювалися як органи, тісно пов'язані з найвищим органом галузевого судового управління, і як місцевий відділ цього відомства [17, ст. 106, 115]. Судочинство у палаті кримінального і цивільного судів здійснювали голова, два радники і два асесори. Усі вони призначалися Сенатом, голову на посаді затверджував імператор.

Палати були колегіальними судовими органами, але не стали судами присяжних західного зразка. Як судові органи, вони займали особливе становище у російській судовій системі. Це пояснюється передусім тим, що фактично вони замінили собою центральні адміністративні й судові інстанції – колегії, ставши на чолі місцевої судової організації. Вищестоящою інстанцією стосовно них був орган вищого суду в імперії – Сенат. Межі підсудності палат визначалися територією губерній, у яких вони створювалися. Від вищестоящих державних органів (імператора, Сенату) ці судові органи отримували повеління у формі указів. Їм же підпорядковувалися установи, що подавали рапорти й донесення [5; 27].

Окрім станових і всестанових загальних органів, судова система Російської імперії доповнювалась особливими судами. До них передусім зараховувався совісний суд, принципи діяльності якого певною мірою відображали співвідношення категорій права і моралі, закону та справедливості і який перебував поза загальною судовою системою. За статусом, совісний суд вважався інстанцією, рівною палатам, верхнім судам, губернським магістратам [17, ст. 63, 396–403, 430]. Вищестоящим стосовно нього були лише імператор та Сенат.

Хоча в "Установленні для управління губерніями" простежується порівняно чітка структура судоустрою, в губерніях українського Правобережжя ця нова система накладалася на колишню, що продовжувала існувати та діяти. Одночасної заміни не відбулося, а обидві структури судоустрою функціонували тривалий час паралельно, навіть можна говорити про асиміляцію деяких елементів. "Установлення про управління губерніями" хоч і стало основним законодавчим актом, який визначав структуру і організацію судових установ, проте чітко не окреслював межі їх повноважень та компетенції. Ці обставини стали однією із причин того, що розгляд справ у судах затягувався. Вони могли пройти до 14 інстанцій, у той час як оптимальним варіантом вважались три.

Отже, судова система Правобережжя України наприкінці XVIII ст. не була однорідною. Вона включала загальностанові, станові, відомчі, особливі й спеціальні суди. Відповідно до "Установлення про управління губерніями" на українських землях наприкінці XVIII ст. функціонували станові суди: повітовий і верхній земський суд – для дворян, міський і губернський магістрати – для міських жителів, нижня і верхня розправи – для державних селян. Кріпаків судили поміщики. "Установлення про управління губерніями" розмежувало справи кримінальної та цивільної підсудності. Суд кримінальний відділявся від суду цивільного на рівні усіх інстанцій, за винятком нижчих.

Для розгляду деяких цивільних і кримінальних справ про злочини неповнолітніх і божевільних осіб та скарг, у кожній губернії, створювались совісні суди. Крім того, у кожній губернії створювалося дві палати – цивільного і кримінального суду, що були апеляційною і ревізійною інстанціями для усіх судів губернії. Вироки і рішення палат затверджував губернатор, а у найважливіших справах – Сенат. Згідно із положеннями "Установлення про управління губерніями" при створенні нових судових органів використовувався принцип територіальності, формально на місцевому рівні виконавча влада відокремлювалась від судової. До 1796 р. загальна судова система Російської імперії складалася з чотирьох інстанцій. Інформація щодо загальної судової системи Російської імперії (до 1796 р.) подано у таблиці.

Інстанція	Для однодворців та державних селян	Для міських жителів	Для дворян
перша	Нижня розправа	Магістрат або ратуша	Суд повітовий
друга	Верхня розправа	Губернський магістрат	Верхній земський суд
третя	Палати кримінального та цивільного судів		
четверта	Сенат		

Багато судових інстанцій, створених відповідно до "Установлення для управління губерніями" ліквідовувались за часів правління Павла I. Його уряд вважав, що ця система є бюрократичною. У діяльності судових органів виявились недоліки, викликані їх багатоступеневою організацією, при якій нижчі суди виявились зайвими, оскільки мали незначну компетенцію. Колегіальний порядок розгляду і вирішення справ міг затягувати їх провадження. Тому верховна влада провела упродовж 1796–1797 рр. заходи, скеровані на скорочення кількості судових інстанцій, внесенні змін у структуру і порядок діяльності судових органів.

При складанні та затвердженні нових штатів губерній, палати кримінального та цивільного судів скасовувались, а замість них у кожній губернії створювались палата суду та розправа, поділена на два департаменти [19]. Апеляції на рішення цих департаментів подавались до Сенату [20]. ліквідовувались верхня та нижня розправи [18], совісні суди [19], функції губернських магістратів перейняли новостворені у 1800 р. ратгаузи, що склалися як із виборних, так і з призначуваних членів і за своїм складом вважались змішаними установами. Нижчестоящими, стосовно них, стали повітові магістрати і ратуші, а вищестоящою апеляційною інстанцією – Сенат.

Поряд із згортанням місцевої судової системи, Павло I вжив заходів щодо зміцнення ролі центральної, відновивши діяльність деяких колегій, уповноважених приймати остаточні ухвали з цивільних справ, позов за якими не перевищував 1000 карбованців, при чому без права апеляції [21]. Реформи торкнулися і Сенату. Його адміністративні департаменти реформувались у судові, що свідчило про перетворення його суто у судовий орган, змінено і порядок провадження справ, що значно прискорило їх розгляд.

Зміни у судовій системі під час правління Павла I проводилися в руслі реорганізації усього державного апарату з метою посилення його централізації та бюрократизації [10, с. 151]. Скорочення кількості судових інстанцій не покращило функціонування судочинства в імперії, оскільки нові органи відкрили не всюди, а відкриті виявилися недієздатними. Заходи Павла I виявилися несвоєчасними, бо вони послаблювали діяльність російського місцевого апарату влади [10, с. 151–152]. І, якщо для центральних російських губерній це створювало не так багато проблем, то, наприклад, у правобережних українських землях, що увійшли до складу Російської імперії усього два десятиліття тому, це могло обернутися катастрофою і поставити під загрозу увесь процес формування на цих територіях місцевих органів російської влади, особливо при існуванні паралельно діючих, повністю неліквідованих інституцій колишньої Речі Посполитої.

Указ Павла I від 19 жовтня 1798 р. у трьох повітах (Васильківському, Черкаському та Уманському) Київської губернії ліквідував повітові та підкоморські суди, об'єднавши їх із відповідними судовими органами суміжних повітів: Васильківського з Богуславським, Черкаського з Чигиринським, Уманського із Звенигородським. Це було зроблено у зв'язку з малочисельністю дворян, які формували шляхом виборів особовий склад цих судових установ [12, с. 31].

А. Градовський, аналізуючи скасування Павлом I елементів місцевих, у тому числі й виборних судових посад, зазначав: "Повна диктатура держави... може бути тимчасовим, перехідним фактом, але не може стати постійним явищем. Як наслідок цього, місцеві особливості набули значення знову, а місцеві елементи – організації" [1, с. 84]. Під місцевими особливостями розуміються органи влади, що діяли у неросійських губерніях і, зокрема, на Правобережжі України.

Отже, аналіз виданих верховною владою нормативних актів і судової практики свідчив про те, що у XVIII ст. йшлося про скасування політичної автономії українських земель і здійснювалися спроби пристосувати місцеве право до російської системи, скасування ж автономії права та судоустрою відбулося лише у першій половині XIX ст., коли на територію правобережних українських губерній поширено дію більшості основних російських нормативно-правових актів.

Судова система, що запроваджувалася на українських землях, була найслабшою ланкою усієї системи російського управління на цих територіях, вона не справлялася зі своїми обов'язками. У цьому, очевидно, відіграли роль і паралельне існування російського законодавства, яке неможливо було застосовувати певною мірою, і колишнього польського права, базованого на Литовських Статутах, яке вже не могло самостійно регулювати суспільні відносини у нових умовах, і тривале одночасне функціонування судів Речі Посполитої та Російської імперії.

Список використаних джерел

1. Градовский А. Собрание сочинений / Градовский А. Д. – СПб., 1899. – Т. 2. 2. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 363; Ф. 361; Ф. 359. 3. ДАВО. – Ф. 368. 4. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 2. 5. ДАЖО. – Ф. 17; Ф. 18. 6. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Т. 2. – Львів, 1993. 7. Енциклопедія українознавства. – Т. 3. – Львів, 1993. 8. Енциклопедія українознавства. – Т. 4. – Львів, 1993. 9. Енциклопедія українознавства. – Т. 6. – Львів, 1993. 10. Ефремова Н. Судопроизводство в России в XVII – первой половине XIX в. (историко-правовое исследование) / Ефремова Н. Н. – М., 1993. 11. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760–1830 / Когут З. – К.: Основи, 1996. 12. Кривошея І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII – початку XX ст. (за матеріалами Київської губернії): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кривошея І. І. – Умань, 1997. 13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1–е, с 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб., 1830 (далі – ПСЗ-1). – Т. XXVII. – № 20143. 14. ПСЗ-1. – Т. XXVII. – № 20314, 20608. 15. ПСЗ-1. – Т. XXIV. – № 18147. 16. ПСЗ-1. – Т. XXIII. – № 17108, 17198. 17. ПСЗ-1. – Т. XX. – № 14392. 18. ПСЗ-1. – Т. XXIV. – № 17594. 19. ПСЗ-1. – Т. XXIV. – № 17702. 20. ПСЗ-1. – Т. XXIV. – № 18177. 21. ПСЗ-1. – Т. XXV. – № 18333. 22. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1971. – Т. 4. – С. 227. 23. Радянська енциклопедія історії України. – Т. 1. – К., 1971. 24. Радянська енциклопедія історії України. – Т. 2. – К., 1971. 25. Радянська енциклопедія історії України. – Т. 3. – К., 1971. 26. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУ у м. Києві). – Ф. 486. – Оп. 1. – Спр. 2980. 27. ЦДАУ у м. Києві. – Ф. 533. – Оп. 1а. 28. Калмаков М. Записка о судебной реформе в западном крае вообще и в частности в Киевской губернии / Калмаков М. М. – К., 1872. 29. Уортман Р. Властители и судьи. Развитие правового сознания в императорской России / Уортман Р. С. // Серия Historia Rossica. – М., 2004.

Николай Бармак

**ТРАНСФОРМАЦИИ В СИСТЕМЕ СУДОУСТРОЙСТВА НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ
УКРАИНЕ В КОНЦЕ XVIII В.**

Рассмотрены вопросы внедрения российской системы судопроизводства и суда-устройства на землях Правобережной Украины в конце XVIII века, описаны характерные черты судебной системы Речи Посполитой, раскрыто политику Екатерины II и Павла I в этой сфере.

Ключевые слова: судопростройство, судопроизводство, Правобережная Украина, Речь Посполитая, Российская империя.

Mykola Barmak

TRANSFORMATION IN UKRAINE JUDICIARY INTO RIGHT END OF XVIII CENTURY

The question of Russian judicial system and judicial system on land-Right-Bank Ukraine late XVIII century. Described most characteristic features of the judicial system of the Commonwealth, The policy of Catherine II and Paul I in this area.

Key words: judiciary, justice, Bank Ukraine, Rzeczpospolita, Russian Empire.

УДК 94 (477)

Володимир Брославський

**ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ДВОРЯНСЬКЕ
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ
УКРАЇНІ У 1793–1830 РР.**

У статті аналізується вплив державної політики Російської імперії на зміни у землекористуванні та землеволодінні дворянського стану на Правобережній Україні упродовж 1793–1830 рр.

Ключові слова: дворянське землекористування, землеволодіння, Правобережна Україна, Російська імперія, державна політика.

Наприкінці XVIII ст. Європу потрясла хвиля кардинальних змін, наслідки яких простежуються й досі. Зокрема, читаючи підручники з історії, ми отримуємо суху інформацію про поділ Речі Посполитої та приєднання значних її територій до сусідніх держав. У той же час дуже мало уваги приділяється відображенню життя населення цих земель. Тому дослідження впливу державної політики на жителів певної території є актуальним.

У цій статті акцентується увага на висвітленні деяких аспектів власності дворянського стану через призму заходів російського уряду на посилення своїх позицій у краї.

Об'єктом нашого дослідження є зміни у землеволодінні та землекористуванні дворянського стану.

Хронологічні рамки дослідження окреслені другим поділом Речі Посполитої у 1793 р. та польським повстанням 1830 р. Територіальні межі охоплюють Правобережну Україну: тодішні Київську, Подільську та Волинську губернії.

Мета нашої роботи полягає у дослідженні регіональних особливостей державної політики Російської імперії на Правобережній Україні у досліджуваний період.

Серед значної когорти науковців, які досліджували соціально-економічні процеси на Правобережжі у першій половині XIX ст. слід відзначити праці таких дослідників, як А. Раєва [36], С. Кавецького [13], В. Шульгіна [49; 50], І. Рудченка [38], В. Антоновича [1], М. Грушевського [8], М. Шульгіна [51], І. Гуржія [9], Е. Сташевського [42], В. Смолія [40], Л. Баженова [2], Г. Марахова [17; 18], Т. Лазанської [16], В. Щербини [53], О. Козій [14], Т. Соловйової [41], В. Шандри [48], О. Бундак [5], В. Орлика [22].

Цінними для розуміння процесів, що відбувалися на Правобережній Україні є дослідження таких польських науковців, як А. Соколовського [60], Ф. Равіти-Гавронського [56; 58], Й. Качковського [55], В. Слівовської [59]. Окремо слід виділити дослідження французького історика